

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

**Застосування малюнкових методик
у глибинній діагностико-корекційній
роботі психолога**

Монографія

Черкаси-2020

УДК 159.922(075.8)

ББК 88.5я73

T92

Рекомендовано до друку Вченої ради КНЗ «ЧОПОПП Черкаської обласної ради».

Протокол № 2 від 02.06.2020 року

Автор: Теслюк Павло Васильович, доцент кафедри психології комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат психологічних наук

Рецензенти:

Афанасенко Валентина Іванівна, завідувач кафедри психології комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», доктор філософських наук, доцент;

Грибенюк Геннадій Сергійович, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, доктор психологічних наук, професор;

Школяр Євген Володимирович, начальник ад'юнктури Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, кандидат психологічних наук

Теслюк П.В.

T92 Застосування малюнкових методик у глибинній діагностико-корекційній роботі психолога: Монографія. Черкаси: комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2020. 104 с.

У монографії розкриваються можливості використання малюнкових методик у глибинній діагностико-корекційній роботі психолога, зокрема висвітлюються основні форми роботи з малюнками, зміст філософсько-психологічної категорії символу, теоретико-методологічні основи пізнання глибинних аспектів психіки суб'єкта, розкривається символічний характер невербальних і вербальних проявів психіки, обґрунтовуються закономірності символічної репрезентації психологічного змісту.

© КНЗ «ЧОПОПП Черкаської обласної ради», 2020.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Зміст філософсько-психологічної категорії символу.....	5
1.1. Поняття символу. Його основні характеристики.....	5
1.2. Проблема інтерпретації символів у психології.....	8
1.2.1. Символіка сновидінь.....	10
1.2.2. Роль міфології в пізнанні психологічного змісту символу.....	12
1.2.3. Символічне вираження психіки у невербальній поведінці.....	14
1.2.4. Дослідження психологічного змісту символу в онтопсихології.....	16
1.2.5. Роль символу в кататимно-імагінативній психотерапії.....	18
1.2.6. Символ в арт-терапії.....	20
1.2.7. Інтерпретація психологічного змісту символу в трансперсональній психології.....	21
Розділ 2. Теоретико-методологічні основи пізнання глибинних аспектів психіки суб'єкта.....	23
2.1. Феномен несвідомого у психології.....	23
2.2. Методичні проблеми дослідження несвідомого.....	30
2.3. Групова психокорекція як альтернативний методичний підхід до дослідження несвідомої сфери психіки.....	32
2.4. Можливості малюнкових методик у пізнанні глибинних аспектів психіки суб'єкта.....	37
2.4.1. Тестовий підхід до інтерпретації психологічного змісту символіки тематичних малюнків.....	37
2.4.2. Особливості феноменологічного підходу до роботи з психомалюнками: порівняльний аналіз в контексті тестового та онтопсихологічного підходів до інтерпретації малюнкової символіки.....	42
Розділ 3. Варіанти застосування малюнкових методик у глибинній діагностико-корекційній роботі психолога.....	48
3.1. Психоаналіз сюжетних малюнків.....	48
3.2. Інтерпретація суб'єктом змісту тематичного малюнку, виконаного іншою людиною.....	54
3.3. Методика комплексу тематичних психомалюнків: емпіричний матеріал.....	59
3.3.1. Тематичні малюнки учасниці діагностико-корекційної роботи та стенограма їх психоаналізу.....	59
3.3.2. Обґрунтування закономірностей символічної репрезентації психологічного змісту.....	96
3.3.3. Одиначне, особливе і загальне в психологічному змісті символіки комплексу тематичних малюнків.....	98
Висновки	101
Список використаних джерел	102

Вступ

Соціальна напруженість, що останнім часом загострюється в Україні, зумовлює вирішення питань не лише економічного порядку, а й – забезпечення психологічного благополуччя населення, що актуалізує проблему формування професіоналізму психолога. Необхідною передумовою розв'язання цієї проблеми є оволодіння психологом методологією, яка інтегрує теоретичні та інструментально-методичні аспекти глибинної діагностико-корекційної роботи, спрямованої на пізнання психіки в єдності її свідомих і несвідомих проявів.

Досвід проведення глибинної діагностико-корекційної роботи засвідчує ефективність методичних засобів, які дозволяють об'єктивувати психологічний зміст у символічній формі (тематичний психомалюнок, засоби арттерапії, казкотерапії, ігрової терапії тощо). Це пов'язано з тим, що прояви несвідомого мають символічний характер, свідоме та несвідоме функціонують у нерозривному взаємозв'язку, адекватне дослідження однієї з цих структур психіки можливе за умови врахування особливостей іншої.

Вагомим показником професіоналізму психолога-практика є його здатність розуміти символічний характер проявів несвідомого та вміння проводити адекватну діагностико-корекційну роботу на основі символічної продукції суб'єкта. Таким чином, проблематика символу наразі є ключовою як для психологічної теорії, так і для психологічної практики.

Дана монографія є спробою розкриття можливостей застосування малюнкових методик у глибинній діагностико-корекційній роботі психолога. У дослідженні зазначеного питання висвітлюються зміст філософсько-психологічної категорії символу, теоретико-методологічні основи пізнання глибинних аспектів психіки суб'єкта, розкривається символічний характер невербальних проявів психіки учасників групового психокорекційного процесу, обґрунтовуються закономірності символічної репрезентації психологічного змісту.

Розділ 1.

ЗМІСТ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ СИМВОЛУ

1.1. Поняття символу. Його основні характеристики

Малюнкові методики презентують психологічний зміст у символічній формі, відтак дослідження ролі символу у глибинній діагностико-корекційній роботі психолога потребує визначення та аналізу даної категорії. У пошуках її змісту звернемось до першоджерел. Згідно визначенню, поданому в енциклопедії, символ (від грецького *symbolon* – знак, розпізнавальна прикмета) – це універсальна естетична категорія, що розкривається через порівняння з суміжними категоріями образу, знака та алегорії [2, с.385]. Поняття „символ” вказує на „вихід” конкретного образу за власні межі, на присутність певного змісту, нероздільно пов'язаного з образом, але не тотожного йому.

В структурі символу завжди присутні два елементи: той, що символізує, і той, що символізується. Першим є предметний образ, другим - глибинний сенс. Зміст символу не може бути виражений інакше, ніж у формі відповідного образу. Відмінність символу від алегорії полягає в тому, що сенс символу не є раціональною формулою, яку можна „укласти” в образ і „видобути” з нього, що характеризує зміст алегорії. Специфіка символу щодо категорії знака проявляється у тому, що сенс символу має невичерпну багатозначність свого змісту і що суть символу буде втрачена, якщо закрити його нескінченну смислову перспективу. Сенс символу являє собою певну динамічну тенденцію, тобто він не даний, а заданий і тому реально існує лише в ситуації спілкування, діалогу, поза якою можна спостерігати лише порожню форму символу.

Аналіз категорії „символ” проводився багатьма дослідниками. Відтак існують різні точки зору стосовно змісту цієї категорії. Так, іспанський дослідник символізму Х.Е.Керлот зазначає, що в будь-якому символі можна виявити, по-перше, сам об'єкт (субстрат символу); по-друге, той же об'єкт у його зв'язку зі своєю утилітарною функцією; по-третє, те, що дає можливість об'єкту набувати якість символу: структуру, позначену автором як „символічна функція”.

Відомий російський філософ О.Ф.Лосєв виділяє наступні характеристики символу:

- символ речі є, перш за все, її відображенням і зображенням, втім не кожне відображення і зображення речі є її символом;
- кожний символ завжди є певним узагальненням;
- символ речі є її законом, і в результаті цього закону певною її впорядкованістю;
- символ речі є її вираженням і знаком.

На думку О.Ф.Лосєва, символ є ареною зустрічі того, що позначає, і того, що позначається, при цьому вони не мають нічого спільного між собою.

Протилежну точку зору висловлює інший відомий дослідник символізму А.Шнайдер, який пов'язує зміст символу з поняттям „спільного ритму”. Згідно з А.Шнайдером, ритм - це певний динамічний фактор. Аналогія між двома планами реальності ґрунтується на наявності в обох „спільного ритму”. Ритми дозволяють встановлювати співвідношення між різними планами реальності. Відчуваючи зв'язок символіки з ритмом, поет О. Бєлий писав, що музика ідеально виражає символ, тому символ завжди музичний. Коли говорять про музичність літературного тексту, образу, музичність вірша, тим самим наголошують їх особливу ритмічність. Ідея „спільного ритму” має в своїй основі переконання у нерозривній єдності Всесвіту. З точки зору

А.Шнайдера, символізм являє собою магнетичну силу, що притягує один до одного феномени зі спільним ритмом і дозволяє їм перебувати у відношеннях обміну. Подібної точки зору дотримується також видатний німецький поет і філософ Й.Гьоте, який пов'язує неподільність символу з життєвою органічністю феноменів, що виражаються у символічній формі. Представники відомого напрямку в літературі і мистецтві кінця ХІХ - початку ХХ ст., який отримав назву „символізм”, розуміють символ як містичне відображення надприродного світу в кожному окремому предметі чи істоті.

Існують різноманітні класифікації символіки. Одну з них запропонували німецькі дослідники символізму В.Бауер, І.Дюмотц та С.Головін. Вони виділяють символіку індійської міфології та міфології греків, символи християнства, астрологічні символи, символіку казок, символи алхімії, символи карт Таро, повсякденні символи. До найдавніших символів автори відносять вертикальний промінь, єдинорога, горизонтальну лінію, хрест, чашу, дугу, розенкрейц, якір, тризубець, дерево життя, трикутник, квадрат, свастику, п'ятикутну зірку, коло, змію та ін.

Дослідники наголошують на тому, що при усіх змінах інтерпретацій та асоціацій, пов'язаних з символом, архетип його значення залишається незмінним. Наприклад, тризуб є символом божественної та королівської влади і в індійського бога Шиви, і у грецького Посейдона, і у римського Нептуна, його тримає в руці громовержець Юпітер – Зевс, кельтсько-ірландський бог моря Мананнан та інші міфічні персонажі.

По відношенню до символу важлива роль належить аналогії, яка здійснює символічний перенос на основі відповідності елементів, співпадіння певних властивостей або яких-небудь інших відношень між предметами, явищами і процесами.

Спираючись на класифікацію К.Юнга, ми можемо окреслити деякі види аналогій, що розкривають можливості символізації:

1. Формальна аналогія, тобто порівняння двох об'єктів за однією і тією ж координатою або „спільним ритмом”. Наприклад, вогонь-сонце; осінь-старість.

2. Об'єктивно-каузальне порівняння ґрунтується на властивостях самого символічного об'єкту. Наприклад, сонце – символ джерела усього, що існує, оскільки воно є джерелом життя. Сонце випромінює світло і тому традиційно вважається чоловічим аспектом енергії. Коло – символ цілісності і гармонії, воно має в собі смерть і відродження, початок і кінець, нескінченні цикли життя.

3. Суб'єктивно-каузальне порівняння ґрунтується на ототожненні внутрішньої сили об'єкту з іншим об'єктом, що має релевантну символічну функцію. Наприклад, дощ несе первинне і очевидне символічне навантаження джерела родючості і відноситься до символізму життя і води, але символіка дощу також обумовлена спільністю зі світлом, і в багатьох міфологіях дощ вважається символом „духовних впливів” неба на землю.

4. Функціональне порівняння ґрунтується на дії символічних об'єктів. Так, у перських віруваннях гриф символізує проблеми смерті та безсмертя, оскільки він харчується мертвими тілами, пов'язаний зі смертю і з природою, що відроджується.

Символи досить часто існують не ізольовано, а в композиції. Символічні композиції можуть розгортатися в часі (наприклад, у випадку оповідання), в просторі (графічні композиції та інші мистецькі твори) або одночасно в часі і в просторі (сновидіння, драматичні твори та ін.). Комбінація символів вказує на наявність у ній певного сукупного значення. Символічний синтаксис, як вважає

Х.Е.Керлот, може функціонувати чотирма способами: послідовним, коли один символ розташовується за іншим, а їх значення не комбінуються і не співвідносяться; прогресуючим, коли символи не взаємодіють, але репрезентують різні стадії символічного процесу; складеним, коли композиція приводить до зміни значення окремих символів і створюються складні значення; драматичним, коли взаємодія існує між групами символів, а всі можливості попередніх способів синтезуються.

Філософська орієнтація дослідників визначає їх розуміння співвідношення символу і психіки людини. Зокрема, О.Ф.Лосєв стверджує, що символ – це таке відображення речі, яке обробляється засобами абстрактного мислення і подає цю річ у перетвореній формі, яка залежить від мети людини. На думку ж Х.Е.Керлота, сувора система символів здатна існувати навіть за відсутності людської свідомості, оскільки вона ґрунтується на космічному порядку. При цьому дослідник зазначає, що будь-який символ може бути проінтерпретований психологічно.

Для індійського філософа М.Кумарасвами символізм є мистецтвом образного мислення. Як вважає Е.Фром, це мистецтво втрачене цивілізованою людиною, що відображено у назві його роботи „Втрачена мова символіки”. Втім, згідно Е.Фрому, ця втрата обмежується свідомістю, несвідоме ж, навпаки, переважане символічним матеріалом.

Здатність символу виявляти своє значення на багатьох рівнях реальності наголошується такими дослідниками, як А.Шнайдер, М.Еліаде та ін. При цьому один з рівнів часто є домінуючим. Так, деякі символи, перш за все, відносяться до психології, інші – до космології тощо. Існують і такі символи, які поєднують різні рівні реальності. Наприклад, символіка перехрестя поєднує психічний рівень з просторовим.

Проблема співвідношення символу і психіки знайшла своє вираження у психологічних дослідженнях так званої символічної функції (Д.Брунер, А.Валлон, Л.С.Виготський, Ж.Лакан, Ж.Піаже та ін.). Так, Ж.Лакан зазначає, зокрема, що елементи символічної функції можна зустріти і за межами соціуму, проте це будуть лише елементи; суспільство ж характеризується тим, що символічна функція бере участь у його існуванні в кожний момент часу і на всіх рівнях. На думку дослідника, символічна функція утворює універсум, всередині якого все соціальне повинне бути впорядкованим: „Якщо символічна функція дійсно функціонує, ми перебуваємо всередині неї. І я скажу більше – всередині до такої міри, що вийти з неї ми не можемо. У розв’язанні переважної більшості проблем, що постають перед нами, коли ми намагаємося підійти до величезної кількості явищ науково, тобто встановити в них який-небудь порядок, ми не керуємося безпосереднім їх сприйняттям, ми йдемо шляхами, що проклала для нас символічна функція” [13, с.48].

Згідно з твердженнями Д.Брунера, людина має вроджену здатність до символізації, яка в процесі соціалізації дитини спеціалізується у відповідності з особливостями різних напрямків суспільного життя. Уміння оперувати символами дослідник розглядає як характерну особливість людини. Якщо, пише Д.Брунер, мова, пісня, танок або малювання символізують щось, крім самого даного акту, з’являється людина, якщо це „щось” може бути зрозумілим іншій людині – з’являється культура, і якщо є два символи – з’являється система.

На думку Д.Брунера, розвиток пізнавальної діяльності проходить через три етапи пізнання: дієвий, образний, символічний, кожен з яких відображає світ особливим чином. У дорослої людини специфіка всіх цих етапів зберігається, і взаємодія між ними складає одну з головних особливостей дорослого інтелекту.

Тезу щодо вродженого характеру символічної функції поділяють не всі дослідники. Відповідно, по-різному розв'язується питання про символічний характер дитячої гри та образотворчої діяльності. Так, якщо згідно Ж.Піаже символічна функція *проявляється* в грі, то в роботах представників радянської психології стверджується, що символічна функція не проявляється, а *формується* в різних видах діяльності. Остання точка зору представлена, зокрема, в роботах В.С.Мухіної і М.В.Осоріної, присвячених розвитку символічної функції в образотворчій діяльності дитини. Визнаючи знаково-символічний характер малювання, вони виділяють у становленні даного виду діяльності етапи розвитку символічної функції. На початку оволодіння малюванням зображення виконує функцію знака, воно лише позначає. З розвитком дитини малюнки поступово набувають символічного характеру.

Отже, процес символізації – це складне явище, онтологічною передумовою якого є багатовимірність людської психіки, констатована у численних психологічних дослідженнях особистості. Символи присутні майже у кожному полі людської діяльності, це феномен виключно людської культури.

1.2. Проблема інтерпретації символів у психології

Особливо важливою в теорії символізму є проблема інтерпретації символів. Труднощі інтерпретації можуть бути значними, вони залежать від того, з яких позицій і з якою метою відбувається інтерпретація. Розрізняють два основні типи інтерпретації: культурологічна і психологічна.

1) Культурологічні інтерпретації залежать від вихідних позицій інтерпретатора, оскільки йому буває важко абстрагуватися від своїх особистих симпатій і антипатій. Саме на цьому рівні інтерпретації символ набуває вторинні, випадкові значення, які можуть не мати нічого спільного з його універсальним значенням. Так, символізм меча може набувати різноманітні вторинні значення – у залежності від того, чи презентує цей символ думки солдата, священника, колекціонера зброї, поета. Справжній сенс символу при цьому може бути прихований або викривлений.

2) Психологічні інтерпретації стикаються з іншими труднощами. Оскільки завжди існує можливість множинного усвідомлення одних і тих же символів, завжди буде існувати і множинність їх інтерпретації. У роботах М. Мамардашвілі множинність розглядається як спосіб буття (а не вираження!) того змісту, який символізується. За цими ідеями стоїть глибоке розуміння цілісності тієї реальності, яка приховується за будь-яким символом і яку неможливо раціонально виразити і осягнути. Для її пізнання потрібні інші методи, ніж ті, які застосовуються у дослідженні окремих частин. Для розуміння цілого необхідний також інший вид мислення: не формальний, а рухливо-імагінативний (за Й.Гьоте), який схоплює динамічну цілісність, і дозволяє відчувати цю цілісність. Оскільки символи є засобом комунікації зі своїми цілісними змістами, їх не можна інтерпретувати прямолінійно, тобто розшифровувати. Їх символічне значення необхідно відчувати. В цьому і полягає специфіка інтерпретації, оскільки сенс символу не можна пояснити, звівши до однозначної логічної форми, а можна лише пояснити на основі співвідношень з подальшими символічними з'єднаннями, які підведуть до більшої раціональної ясності, але не досягнуть рівня „чистих понять”. З цим доводиться зтискатися при будь-якій інтерпретації. Найточніший інтерпретуючий текст є лише новою символічною формою (яка, у свою чергу, потребує інтерпретації), а не остаточним змістом, видобутим за межі форми, що інтерпретується.

З'ясуванню психологічного значення символу присвячено дослідження, проведені в психоаналізі (З.Фрейд, К.Юнг, О.Ранк, А.Фрейд, А.Абрахам та ін.), трансперсональній психології (С.Гроф та ін.), онтопсихології (А.Менегетті та ін.), кататимно-імагінативній психотерапії (Х.Лейнер та ін.) та інших напрямках психології.

Погляди психоаналітиків на психологічний зміст процесу символізації, а також на роль свідомого і несвідомого у цьому процесі не співпадають. Ортодоксальна точка зору на психологічне значення символу, якої дотримувалися З.Фрейд, О.Ранк, Г.Закс, А.Фрейд та ін., полягає в тому, що символічне зображення служить несвідомим прагненням і його метою є проведення в свідомість у замаскованій формі таких аспектів психіки, які витісняються зі свідомості внаслідок дії внутрішніх та зовнішніх табу.

К.Юнг і такі його послідовники, як Дж.Хендерсен, М-Л фон Франц, І.Якобі, А.Яффе, Е.Нойман, Е.Метнер, відстоювали іншу позицію. Згідно їх уявлень, символ має здатність виразити і поєднати свідомий і несвідомий зміст. Внаслідок цього, як зазначає К.Юнг, „символ є розв'язанням внутрішніх суперечностей психіки, і в цій якості має звільняючу силу” [38, с.8]. К.Юнг переконливо показав, що у вербалізації фантазій чи сновидінь завжди міститься те, що в даний момент є значимим для людини. Саме ця значущість фіксує ту площину, в якій, на думку К.Юнга, повинна існувати будь-яка система інтерпретації. К.Юнг виділяє два аспекти психологічної інтерпретації символіки:

- що являє собою символ «сам по собі» (об'єктивна інтерпретація);
- що символ означає як проекція конкретного психологічного змісту (суб'єктивна інтерпретація).

Історія символізму показує, що практично будь-яка річ може набути символічного значення – від природних об'єктів (рослин, тварин, сонця, місяця, вітру, води, вогню і т.п.) до предметів, виготовлених людиною (будинків, знарядь праці, автомобілів та ін.), і навіть абстрактних форм (числа, геометричні фігури і т.п.). З.Фрейд справедливо наголошує на необхідності брати до уваги своєрідну пластичність психічного матеріалу, яка полягає в тому, що суб'єкт на підставі свого індивідуального досвіду як символом може скористатися чим завгодно.

О.Ранк і Г.Закс вважають, що постійне значення і незалежність від індивідуальних умов є характеристиками символу у психоаналітичному розумінні. Протилежну точку зору відстоює К.Юнг. Він зазначає: „Якщо ми захотіли б у кожному даному випадку визначати, що даний символ вжитий замість матері, а інший замість чоловічого статевого органу, то лише потрапляли б із одного глухого кута в інший. В цій сфері закінчується непохитне значення образів” [38, с.225].

Погляди дослідників не співпадають також в оцінці значення процесу символізації. Наприклад, О.Ранк стверджує, що „створення символів є регресивним явищем, зниженням на певний рівень мислення образами; у повноцінної культурної людини воно відбувається лише в такому стані, в якому свідоме пристосування до реальності або частково обмежене, як у релігійному і художньому екстазі, або зовсім зникло, як у сновидінні чи душевному порушенні. Такому психологічному розумінню відповідає і доведена культурно-історична первісна функція ототоження, що лежить в основі символізації як засоба пристосування до реальності; воно стає зайвим і набуває значення простого символу, як тільки це пристосування вдається” [21, с.47]. К.Юнг, навпаки, стверджує, що завдяки символічним образам були вивільнені величезні творчі сили людини. Тобто у вченні К.Юнга символи мають дієву силу.

1.2.1. Символіка сновидінь

Одним з головних джерел знання про символізм є сновидіння. В сновидіннях символи виникають спонтанно. Інтерпретація символіки сновидінь (як один з методів психотерапії і психологічного дослідження несвідомого душевного життя), за висловом З.Фрейда, є „царською дорогою до пізнання несвідомого”. У термінології З.Фрейда розрізняється явний зміст сновидіння (сновидіння, яке пригадується після пробудження) і його приховані думки (отриманий шляхом аналізу та інтерпретації символіки сновидіння психологічний зміст, який не усвідомлюється суб'єктом). Явний зміст сновидіння – своєрідний переклад прихованих думок на іншу мову. Джерелом прихованих думок сновидіння і власне самого сновидіння, за З.Фрейдом, виступають бажання, які залишилися нереалізованими в реальності внаслідок протидії внутрішньої цензури та їх соціальної недопустимості. Процес перетворення прихованого змісту сновидіння на явний зміст має несвідомий характер і називається роботою сновидіння. Протилежна цьому робота, яка здійснюється аналітиком і веде до зворотного перетворення, носить назву „робота аналізу”.

Отже, психічна діяльність при утворенні сновидіння передбачає дві функції: складання прихованих думок, і перетворення останніх на явний зміст сновидіння (робота сновидіння). Приховані думки сновидіння складаються завдяки мисленнєвій діяльності, яка не усвідомлюється, проте відбувається цілком коректно із залученням усіх психічних здібностей. Робота сновидіння включає в себе три основні процеси: згущення, зміщення і вторинна обробка.

Згущення в теорії З.Фрейда забезпечує багатозначний характер психологічного змісту символіки сновидіння. Сновидіння занадто лаконічне порівняно з обсягом його прихованих думок. Для характеристики їх співвідношення З.Фрейд використовує таке порівняння: записане сновидіння займає півсторінки; аналіз, в якому розвиваються приховані думки сновидіння, вимагає іноді шести, восьми і дванадцяти сторінок. Робота сновидіння враховує загальний зв'язок всіх елементів його імпліцитного змісту таким чином, що поєднує цей матеріал в одне ціле у формі якої-небудь ситуації чи події, яку ми і бачимо уві сні. Внаслідок цього елементи сновидіння утворюються із всієї маси думок, причому кожен з них по-різному детермінується в загальному комплексі думок. Таким чином, будь-який елемент в експліцитному змісті сновидіння є „представником” цілого комплексу його прихованих думок. З.Фрейд зазначає, що сновидіння „утворюється не таким чином, що окрема думка чи група думок дає частину змісту сновидіння подібно до того, як із населення обираються народні представники: навпаки, вся маса думок сновидіння підлягає певній обробці, після якої найбільш здатні елементи обираються для включення в зміст сновидіння” [31, с.193]. При цьому не лише елементи сновидіння по-різному детерміновані його прихованими думками, а й окремі думки сновидіння представлені в ньому різними елементами. В результаті від одного елемента сновидіння асоціативний шлях веде до кількох думок; від однієї думки – до кількох елементів сновидіння.

Процес згущення в роботі сновидіння призводить до того, що сновидіння має декілька смислів: „в ньому можуть не лише об'єднуватись...кілька здійснень бажань, але один сенс, одне здійснення бажання може покривати інше, поки у самому останньому сенсі ми не наштовхнемось на здійснення бажання раннього дитинства” [31, с.146]. З.Фрейд також зазначав, що навіть у тому випадку, коли тлумачення цілком задовольняє аналітика і, очевидно, не має ніяких пропусків, залишається все-таки можливість, що те ж саме сновидіння має ще й інший сенс. Згущенням образів

у сновидінні пояснюється поява деяких елементів, властивих лише йому, яких не існує в свідомості. Такими елементами є складені образи певних осіб і химерні образи, які можна порівняти з тваринами, створеними народною фантазією на Сході. Складений образ особи, яка є персонажем сновидіння, утворюється шляхом наділення її рисами кількох різних осіб. Таким же шляхом виникають надзвичайно багаті за змістом композиції сновидіння.

Крім згущення важливу роль у формуванні символіки сновидіння відіграє процес зміщення, завдяки якому суб'єктивно не значимі уявлення пов'язуються зі значимими, але витісненими внаслідок дії цензури, і ніби перекривають їх. При утворенні сновидіння відбувається зміщення психічної інтенсивності окремих уявлень, результатом якого є відмінності між явним змістом сновидіння і його прихованими думками. Процес зміщення, безумовно, відбувається завдяки впливу цензури.

Слід враховувати, що в утворенні символіки сновидіння також активно задіяна психічна функція, аналогічна свідомому мисленню – вторинна обробка. Завдяки їй сновидіння втрачає характер абсурдності і наближається до реального переживання, доступного розумінню. Сновидіння після вторинної обробки стає цілком зрозумілим, але насправді цей явний зміст надзвичайно далекий від значення сновидіння, що виявляється в процесі аналізу. Вторинна обробка сновидіння здійснює довільний переверт всього матеріалу, особливо його внутрішніх взаємозв'язків. При цьому найбільш виразними є ті символи сновидіння, які носять на собі сліди вторинної обробки, а найменш виразними – ті, де сила такої обробки послаблюється.

З.Фрейд окреслює групу символів, які найчастіше використовуються сновидінням, і описує їх значення. Отже, на думку З.Фрейда, король і королева зображають у більшості випадків батьків того, хто спить; принц чи принцеса – його самого; всі продовгуваті предмети (палиці, тростини, дерева, парасольки), всі довгі і гострі знаряддя (ножі, кинджали, списи) служать для зображення чоловічого статевого органа; коробки, жерстянки, ящики, шафи, печі відповідають статевій сфері жінки; сходи, підняття і спускання ними – символічне зображення коїтуса; ландшафти, особливо такі, де є мости або гори, що поросли лісом, відповідають статевій сфері; багаж, з яким доводиться подорожувати, являє собою гріховний тягар; роздавлювання – символ коїтуса [31, с.183-185]. Сновидіння, на думку дослідника, не передбачає ніякої особливої символізуючої діяльності психіки, а користується символікою, наявною в готовому вигляді у несвідомому мисленні, яка внаслідок своєї виразності і свободи від цензури найбільш відповідає вимогам утворення сновидіння. З.Фрейд першим звертає увагу на те, що ця символіка відноситься не до самих сновидінь, а до несвідомих уявлень народу і може бути констатована найбільш повно у фольклорі та мові (пізніше ця ідея буде розвинута у теорії архетипів К.Юнга).

Таким чином, у дослідженнях З.Фрейда констатуються наступні характеристики психологічного змісту символіки сновидіння: наявність у сновидінні експліцитного та імпліцитного змісту, алогічність першого та логічна впорядкованість другого, багатогранність змісту, вираженого в тому чи іншому символі сновидіння і одночасно – репрезентація певного аспекту змісту в багатьох символах.

Дослідження З.Фрейда показують, що символічна форма властива також невротичному розладу, представленому певними симптомами. З.Фрейд констатує, що симптом – це результат внутрішнього психологічного конфлікту і своєрідна форма символічної реалізації несвідомого бажання. За цих умов „симптом є вираженням не лише здійсненого несвідомого бажання; сюди приєднується

бажання зі сфери передсвідомого, яке здійснюється за допомогою того ж симптому, так що останній детермінується двома бажаннями з різних систем, які перебувають у конфлікті. Подальшому ж детермінуванню, аналогічно тому, як у сновидінні, не поставлено ніяких меж” [31, с.297]. Оскільки невротичний розлад – це завжди певна система хворобливих проявів, то можна зробити висновок, що ті чи інші несвідомі бажання і їм протидіючі зі сфери передсвідомого, які детермінують невроз, виражаються в різних елементах невротичного симптомокомплексу. Отже, в теорії неврозів З.Фрейда одне й те ж несвідоме бажання символічно виражається в різних невротичних симптомах, кожен з яких у свою чергу детермінується різними конфліктуючими між собою бажаннями. Таким чином, невротичний симптом може бути розглянутий як своєрідний символ, психологічний зміст якого поєднує в собі несвідомі, передсвідомі та свідомі елементи, тобто має багатозначний характер.

1.2.2. Роль міфології в пізнанні психологічного змісту символу

Символічному зображенню властива певна невизначеність, що змінюється від легко зрозумілої двозначності (наприклад, в дотепі) до повної неясності (у сновидінні, неврозі). Існують і такі символічні форми, як релігія, міф, мистецтво, що продукують раціональне зображення, а разом з тим не позбавлені глибокого несвідомого змісту. Значний внесок у психологічне дослідження міфологічної і релігійної символіки зробив К.Юнг. Він, зокрема, довів, що існує багато символів, які за своєю природою і походженням не індивідуальні, а колективні. Це так звана символіка колективного несвідомого. На думку К.Юнга, колективне несвідоме – це така інстанція індивідуальної психіки, яка пов’язана з психологічною спадщиною минулих поколінь. Ця інстанція психіки є вродженою, тому символічне значення образів колективного несвідомого також вроджене і є спільним для всіх людей незалежно від їх культури, статі, індивідуального досвіду, рівня освіти, соціального статусу та ін. [40, с.141]. Образи колективного несвідомого, які використовуються в релігії, міфології, символізують екзистенціальні проблеми людського життя, а саме: скінченність буття і прагнення до безсмертя, психологічна залежність від батьків і намагання її подолати, необхідність „жертви” інфантильною особистістю на шляху до досягнення психологічної незалежності, потреба в захищеності, небезпечність „темної” складової людської душі (несвідомого) тощо. Зазначені образи фіксують той чи інший аспект досвіду, що постійно повторюється у філогенезі, а значить виражають спільний для всіх людей психологічний зміст. При цьому слід враховувати, що образи колективного несвідомого як прояв психіки конкретного суб’єкта завжди виражають індивідуально-неповторний психологічний зміст.

К.Юнг показав, що образи колективного несвідомого багатозначні. Наприклад, поширений у релігії та міфології образ хреста, згідно К.Юнгу, символізує древо життя, безсмертя; в індійській традиції він є знаком дощу і родючості; хрест має важливе значення як знак, що попереджає різноманітні негаразди; хрест є символом світової душі у вченні Платона і материнським символом [38, с.246-259]. Той чи інший психологічно важливий аспект буття в міфології і релігії виражається за допомогою різноманітних образів. Наприклад, символами материнського начала є море, вода, місяць, місто, дерево, ліс, мотив обвивання чи обіймання, земля, церква та ін. [38].

Міфи містять надзвичайно багато символів сексуальної активності. За К.Юнгом, такими символами є добування вогню і сам вогонь, орання землі, удар стрілою, збирання квітів і ягід, дія різноманітних знарядь праці то. Поширеність сексуальної символіки, на яку вказує і наведена вище фрейдівська інтерпретація

символіки сновидінь, дослідники - психоаналітики пояснюють тим, що „жоден інстинкт не подавляється культурою в такій мірі, як статевий інстинкт, що складається з різних „збочень”; з цієї причини його психічна сфера, еротичне, потребує непрямого зображення” [21, с.43]. Для генезису сексуальної символіки велике значення має той факт, що в примітивних культурах статевим органам і функціям належить, за сучасними уявленнями, колосальна роль. А.Абрахам, обґрунтовуючи особливу значимість сексуальності для людської психіки, звертає увагу на присутність категорії роду (чоловічого і жіночого) у більшості мов світу [1, с.76]. До чоловічого роду, наприклад, належать назви тих тварин, які асоціюються з силою, хоробрістю, тобто „чоловічими” якостями. Саме тому більша частина хижих звірів і птахів мають чоловічий рід. Кішка, навпаки, майже на всіх мовах - жіночого роду: її гнучкість, грація і спритність нагадують якості, властиві жінці. До середнього роду, на думку А.Абрахама, належать слова, для яких у фантазії пращурів не знайшлося сексуальних аналогій або які наголошують на статевій нейтральності відповідних об'єктів чи явищ. А.Абрахам зазначає, що у мові сексуалізуються як живі, так і неживі об'єкти. Сексуальні символи є однією з багатьох груп символів, що служать зображенню лібідо, тобто енергії статевого потягу, а в більш широкому розумінні - психічної енергії. Проявом останньої в свідомості і виступає символічний образ. Як показав К.Юнг, лібідо у його найрізноманітніших видозмінах можуть символізувати фалічні, звіроподібні, сонячні образи (сонце, вогонь, світло, енергія), образи богатиря, героя або демона та ін. [38, с.98-205].

Такі дослідники, як А.Абрахам, О.Ранк, Г.Закс, вбачають завдання психоаналітичного вивчення міфів у тлумаченні несвідомого значення фантазій, що лежать в основі міфа. В їх роботах порушується проблема співвідношення міфа і сновидіння. О.Ранк і Г.Закс називають ці феномени паралельними проявами одних і тих же психічних сил. Одночас вони наголошують, що не вважають сновидіння і міф ідентичними феноменами. А.Абрахам, навпаки, відстоює їх ідентичність і застосовує фрейдівську теорію сновидінь для вивчення міфів. Важливим є висновок К.Абрахама про те, що процес згущення, відкритий З.Фрейдом щодо сновидінь, відіграє значну роль також у формуванні символіки міфів. Аналізуючи процес згущення у сновидіннях, А.Абрахам робить висновок, що „аналогічну властивість мають і елементи міфа” [1, с.98]. Дослідник наводить як приклад міф про Прометея і наголошує на багатозначності майже всіх його елементів, а також кожного окремого символу. На думку К.Абрахама, внутрішня схожість сновидіння і міфа обумовлюється саме процесом згущення.

О.Ранк і Г.Закс звертають увагу на те, що більшість міфів, як і більшість сновидінь, розкривають свій глибинний сенс лише після тривалої аналітичної роботи. Проте деякі міфи майже позбавлені „символічної оболонки”, яка заважає безпосередньо зрозуміти їх психологічний зміст. Таким є, наприклад, грецький міф про царя Едіпа. Цей міф "відкрито" виражає сутність психологічного феномену, який в інтерпретації З.Фрейда отримав назву Едіпового комплексу і став символом всієї психоаналітичної теорії. Символіка міфів, на думку О.Ранка і Г.Закса, виражає суперечливі тенденції психіки: „Міф, як і сновидіння..., є продуктом потужних психічних сил, що прагнуть проявитися і зазнають великої протидії” [22, с.210]. Створення міфів і казок дослідники розглядають як „негатив” культурного розвитку, оскільки в них нагромаджуються і зберігаються недопустимі в реальному світі бажання і недоступні форми їх задоволення, тобто все те, від чого дитина відмовляється в ім'я культури так само, як у свій час це робила примітивна людина. „Цю

функцію символічно замаскованого задоволення соціально недопустимих інстинктів міф поділяє з релігією, з якою він тривалий час складав одне ціле. Різниця полягає в тому, що деякі релігійні системи виявились здатними... сублимувати ці інстинкти і в такій мірі замаскувати їх задоволення, що зробили можливим високий етичний розвиток людства; тим самим релігії високо піднялися над примітивним міфом і наївною казкою, хоча суттєві стимули та елементи і там, і тут одні й ті ж” [22, с.244].

1.2.3. Символічне вираження психіки у невербальній поведінці

Згідно теорії біоенергетичного аналізу, сучасного напрямку психоаналізу, не лише невротичний симптом, а й загалом будова та фізіологія тіла символічно виражають психічні особливості суб'єкта [17]. Біоенергетичний аналіз виходить з гіпотези, що в організмі людини існує єдина енергія (біоенергія), яка проявляється психічно і соматично. Ця енергія нагромаджується в результаті вживання їжі, рідини і кисню. Життєва енергія, яка вільно циркулює по тілу, розглядається в біоенерготерапії як основа функціонування здорової особистості. До проявів біоенергії зводяться всі життєві процеси: як психічні, так і соматичні. Відповідно до цього, не існує невротичних проблем, які б не проявлялися якимось чином у функціях людського організму. Основним поняттям біоенергетичного аналізу є мускульна броня. Це поняття запропонував В.Райх для позначення хронічного мускульного напруження, яке, на його думку, ізолює неприємні емоції від свідомості суб'єкта. В біоенергетиці вважається, що почуття, вираженню яких перешкоджає страх, сприяють формуванню тілесної ригідності. На думку В.Райха, між хронічними енергетичними блокуваннями на фізичному рівні та витісненими емоціями на психологічному рівні існує не просто паралель, а тісний взаємозв'язок. В.Райх стверджував, що хронічне напруження м'язів і утруднене дихання є зовнішнім вираженням „захисних” установок суб'єкта, так званої „броні характеру”. Відповідно, якщо подолати „броню” на фізичному рівні, то можна змінити структуру невротичного характеру. В біоенерготерапії розроблено методики зменшення хронічного напруження у кожній групі м'язів, які у відповідь на фізичний вплив вивільняють нагромаджену ними енергію, пов'язану з витісненими емоціями. Зі змінами на фізичному рівні прихильники біоенерготерапії пов'язують конструктивні зміни структури невротичного характеру.

На думку відомого американського психоаналітика А.Лоуена, неможливо змінити характер особистості без змін у будові й функціонуванні тіла. Цей дослідник вважає, що будова й фізіологія тіла можуть бути предметом психоаналізу в такій же мірі, що й сновидіння, обмовки та вільні асоціації. Біоенерготерапевт аналізує не лише психологічні проблеми пацієнта, як це відбувається в класичному психоаналізі, а й фізичний аспект цих проблем, який проявляється в будові тіла й рухах пацієнта. „Жодні слова не говорять так ясно, як мова тіла, тому, хто навчився її розуміти” [17, с.100].

Певний символізм присутній у більшості невербальних засобів репрезентації психіки. Це пояснюється почасти неможливістю встановлення безпосереднього зв'язку між невербальною поведінкою та відповідним їй змістом психіки. Одним з перших досліджень, в яких ставилася проблема співвідношення між невербальною поведінкою та психічними характеристиками особистості, стала праця Ч.Дарвіна „Вираження емоцій у людини й тварин”. Вагомий внесок у розвиток цієї галузі психології зроблено такими дослідниками, як

С.Г.Галерштейн, Г.Гібш, В.О.Лабунська, Х.Міккін, Я.Рейковський, М.Форверг, Н.Фрїйда, А.Шефлен, Т.Шибутані, П.М.Якобсон та ін.

Існують різноманітні засоби невербальної поведінки. Відома дослідниця психології невербальної поведінки Н.Фрїйда пропонує розрізняти невербальні засоби репрезентації психіки, які відповідають тимчасовому психічному стану суб'єкта і які є загальною характеристикою його особистості [12, с.11]. Характерною особливістю невербальних засобів репрезентації психіки є їх поліфункціональність. В.О.Лабунська розглядає такі функції невербальної поведінки суб'єкта: створення образу партнера за спілкуванням; випереджаюча маніфестація психологічного змісту спілкування (порівняно з мовою); регуляція просторово-часових параметрів спілкування; підтримка оптимального рівня психологічної близькості між суб'єктами спілкування; маскування певних властивостей особистості; ідентифікація партнерів зі спілкування; соціальна стратифікація; вираження характеру та динаміки стосунків, а також їх формування; відображення актуального психічного стану; економія вербальних засобів спілкування; уточнення вербального повідомлення, посилення його емоційної насиченості; контроль афекту, його нейтралізація або створення соціально-значимого афективного відношення; регуляція процесу збудження; вираження загальної психомоторної активності суб'єкта [12, с.33-34].

В.О.Лабунська робить важливий висновок про те, що „кожне явище в сфері виражальних рухів однозначне, якщо розглядати його як вираження певного загального аспекту; навпаки, воно виявляється багатозначним, якщо брати його як вираження почуттів або станів” [12, с.37]. Цей висновок узгоджується з ідеями К.Юнга про наявність у символіці певного узагальненого значення та багатозначність цієї ж символіки як проекції глибинного змісту психіки конкретного суб'єкта. Проте символіка невербальних засобів репрезентації психіки в більшості досліджень не розглядається в ракурсі її глибинно-психологічного змісту.

1.2.4. Дослідження психологічного змісту символу в онтопсихології

Основоположником онтопсихології, одного з провідних новітніх напрямків зарубіжної глибинної психології, є італійський психолог, психотерапевт, філософ, у минулому – релігійний діяч А.Менегетті. Онтопсихологія поділяє проголошену в психоаналізі ідею щодо провідної ролі несвідомого у структурі психіки, абсолютизуючи можливість символу (у сновидінні, малюнку) презентувати психологічний зміст і, відповідно, можливість фахівця надавати психологічну допомогу. Зокрема, в роботах А.Менегетті зазначається, що „сновидіння представляє собою точну картину біофізіологічного, морального і психологічного стану життя і поведінки суб'єкта... Від здоров'я до економіки, від емоцій до ідеології, від комплексів до творчих здібностей – символіка сновидіння точно визначає зростання або занепад людини”; „безпосереднє вторгнення в образ дозволяє онтопсихології не лише адекватно зрозуміти символ на рівні психічної причинності, що активно діє „тут і тепер”, але й упередити її реалізацію” [18, с. 7-8]. На думку дослідника, у символічних образах сновидіння можна побачити життєву історію суб'єкта, властиву йому поведінку і практичні результати, до яких призвели здійснені суб'єктом вибори. Сновидіння переробляє величезну кількість подій, відкриваючи досвідченому психологу все життя конкретної особистості.

Згідно А.Менегетті, вміння аналізувати символіку сновидіння не лише допомагає стати хазяїном власного життя і навчитися успішно керувати ним, але, крім цього, дозволяє знайти правильне рішення у будь-якій проблемній ситуації.

В онтопсихології виділяють наступні джерела психогенезу символу: соціальна дійсність; візуалізація інстинктів; семантичні формоутворення зовнішнього походження; метаісторичні імпульси людства [18, с.57]. Несвідоме щохвилини запозичує свої образи з реальності, в якій живе суб'єкт: конкретна людина представлена саме таким чином, оскільки вона включена у відповідний соціальний контекст. При цьому символіка сновидіння візуалізує структурну організацію і домінантність інстинктів у суб'єкта в даний момент. Семантичні формоутворення зовнішнього походження являють собою похідні семантичних полів, що формують поведінку суб'єкта. Символ народжується з всього того, що може стати образом семантик, які прийшли ззовні (від якої-небудь особистості або групи, з якого-небудь середовища). Метаісторичні імпульси людства – це, згідно онтопсихологічним уявленням, не архетипи, не культурні чи релігійні утворення, а різноманітні психічні нашарування, що утворилися за багатомільйонну історію еволюції людства на планеті. Ці консталації являють собою імпульси, що виходять за рамки дослідженої історії, яка охоплює досить незначний період часу.

В онтопсихологічній практиці склався ряд принципів інтерпретації символіки сновидінь:

- принцип індивідуалізації (одне й те ж сновидіння, яке побачили різні люди, може мати абсолютно різне тлумачення, різний сенс);
- принцип актуалізованої потреби (сновидіння – це відповідь на напружену актуальну потребу, яка „кричить” про себе);
- принцип функційного життєвого значення символів (в основі цього значення майже завжди лежить позитивний або негативний біологічний сенс);
- принцип специфічного ефекту дії (необхідність трактування і врахування сюжету сновидіння при інтерпретації результатів тих або інших дій персонажів);
- принцип взаємодії символів (необхідність інтерпретації результатів взаємодії окремих символів щодо сюжету сновидіння);
- принцип врахування напрямку дії, що розгортається (аналіз інтенціональності дії, її мотиваційної і цільової спрямованості);
- принцип інтерпретації суб'єктивного зиску у тому, що відбувається (чому і навіть що відбувається все, що трапляється у сновидінні).

Всі ці принципи застосовуються в єдиному комплексі, оскільки їх часткова реалізація призводить, як правило, до помилкової інтерпретації символіки сновидіння. Разом із загальними принципами онтопсихологія виробила конкретний словник зображень – імагогіку. Остання представляє собою також спеціальну психотерапевтичну процедуру, що дозволяє клієнту увійти до потоку сновидіння як перманентної психічної активності. А.Менегетті вказує, що людина постійно бачить сни, але цього не помічає. Достатньо „усунути” свідомість, щоб рефлексувати наявність діяльності сновидіння, яке, згідно А.Менегетті, представляє собою постійну психічну активність. За допомогою завдань на концентрацію уваги психотерапевт уводить клієнта в стан самоіндукованого трансу, в якому виникає динамічний ряд зорових образів, що нагадують сновидіння. Коли клієнт розповідає про ці образи, психотерапевт сприймає, усвідомлює, аналізує й інтерпретує його семантичне поле, всі його інформаційні складові. Остаточна інтерпретація є поєднанням трактування психотерапевтом символічних образів і безпосереднього сприйняття ним семантичного поля клієнта.

Допоміжною технікою в онтотерапії є музикотерапія, яка дозволяє виявляти суб'єктивний функціональний естетичний ритм клієнта, знімати різні соматичні бар'єри і затиски на шляху до більш повного самовираження в експресивних рухах. Характер рухів людини під час сеансів музикотерапії і виникаючі в неї при цих рухах образи є предметом онтопсихологічного аналізу несвідомого. Зазначені психотерапевтичні техніки використовуються онтопсихологом у суворій відповідності з головною метою – створення умов для посилення автентичності людини.

Символіка спонтанного малюнку розглядається в онтопсихології як ще одна мова несвідомого, якою ця інстанція психіки може безпосередньо себе виразити. Для онтопсихології характерне обережне ставлення до можливостей тестових методик з їх стандартизованими інтерпретаціями результатів досліджень. Я вірю лише тим тестам, – зазначає А.Менегетті, – які створює сам пацієнт: сам суб'єкт вибирає простір, колір, техніку виконання, придумує сюжет. Єдиним тестом, який дійсно здатний відобразити реальність суб'єкта, на думку автора, є спонтанні малюнки, картини або скульптурні зображення. Згідно А.Менегетті, за допомогою малюнка, як і за допомогою сновидіння, можна визначити динамічну позицію, внутрішню причинність суб'єкта.

1.2.5. Роль символу в кататимно-імагінативній психотерапії

У сучасній західноєвропейській психотерапії широко використовується метод „сновидінь наяву”. Інша назва даного методу, розробленого німецьким дослідником Х.Лейнером, – кататимне переживання образів (КПО) або символдрама [15]. Технічно метод КПО ґрунтується на тому, що у клієнта, який у розслабленому стані зручно сидить у кріслі або лежить на кушетці, психотерапевт викликає схожі на „сновидіння наяву” (денні фантазії) уявлення образів – імагінації. Суб'єкт при цьому може прийти до майже реального тривимірного переживання. Проте він не забуває, що це не реальні явища. У цьому відношенні КПО відрізняється від нічних сновидінь або галюцинацій у психічнохворих, коли відсутнє критичне ставлення до свого стану і людина вважає, що переживає реальні події. Клієнт відразу повідомляє психотерапевту про характер образів, що з'являються у нього. Ці образи автономні, довільне зусилля не в змозі керувати ними, вони можуть спонтанно з'являтися і утримуватися перед очима або розвиватися, безперервно змінюватися далі. Для КПО не обов'язково викликати надто змінений стан свідомості. Звичайне прохання – уявити певний, запропонований психотерапевтом мотив – може привести до повноцінного переживання кататимних образів. Психотерапевт може вплинути на ці образи і структурувати „сновидіння наяву” у відповідності зі спеціально розробленими правилами.

Специфіка КПО у порівнянні з іншими техніками роботи зі сновидіннями – це тематичне структурування „сновидінь наяву”, індукція яких, тобто „входження в світ образів”, відбувається за допомогою певного мотиву уявлення. На базовому рівні КПО пропонуються наступні стандартні мотиви уявлення: мотив луку, який використовується як початок "сновидіння наяву" і як площина проєкцій актуальних психічних конфліктів суб'єкта; мотив струмка з проханням рухатися до його витоків або ж до гирла; мотив гори, яку спочатку спостерігають здалеку, а потім піднімаються на неї, щоб побачити панораму внизу; мотив дому, який необхідно оглянути; мотив узлісся, з якого спостерігають за символічною фігурою, що виходить з лісу. Середній рівень КПО пов'язаний з такими мотивами уявлення, як значима особа, сексуальність (кущ троянди або поїздка на попутній машині чи возі),

агресивність (лев), ідеал „Я”. Мотивами уявлення на найвищому рівні КПО є печера, „вікно” на болоті, вулкан, фоліант. На думку Х.Лейнера, „цілеспрямоване структурування образів за допомогою стандартного мотиву відкриває набагато більші можливості у порівнянні з множиною варіантів розвитку неструктурованої оптичної фантазії” [15, с.49]. Вибір саме цих стандартних мотивів КПО Х.Лейнер обґрунтовує клінічними спостереженнями.

Х.Лейнер наголошує, що символдрама надзвичайно близька до проєктивних методів тестування, її можна вважати формою проєктивного самовираження. Але у порівнянні з проєктивними діагностичними методами КПО має ту перевагу, що навіть найменші зміни внутрішнього стану відразу виражаються в зміні образів. Такий безінерційний перебіг проєкцій Х.Лейнер називає мобільною проєкцією.

Концепція КПО базується на теоретичних положеннях класичного психоаналізу. Дослідження психіки за методом КПО спрямовується на виявлення несвідомих психічних конфліктів, генетично пов'язаних з дитинством суб'єкта і символічно виражених в образах „сновидіння наяву”. Образи, що виникають в процесі символдрами, розглядаються як відображення несвідомого психічного конфлікту. Особливе значення для виявлення конфліктів мають так звані фіксовані символічні образи. Вони характеризуються стереотипністю, тобто при багаторазових поверненнях до певних мотивів КПО зміст імагінацій не змінюється. В теорії КПО такі незмінні динамічні констеляції розглядаються як еквівалент осередку невротичного порушення. Кататимне переживання образів може відбуватися у формі вільних асоціацій, поширених на рівень образної свідомості. Аналогічно вербальним асоціаціям послідовність символів мимовільно спрямовується на глибинно-психологічний конфлікт, що допомагає його рефлексувати.

Як слушно зауважує Х.Лейнер, важливе психотерапевтичне значення мають також „безконфліктні” КПО, наприклад, переживання єднання з природою, зустріч з людьми, які здійснюють позитивний емоційний вплив, поява дуже приємного настрою і т.п. У роботі з клієнтами зі слабким „Я”, порушеннями структури „Я” або психосоматичними порушеннями стратегія „безконфліктних” КПО виявляється надзвичайно ефективною. Механізм терапевтичного впливу „безконфліктних” символів КПО Х.Лейнер пов'язує із задоволенням несвідомих інфантильних потреб суб'єкта.

Характерна особливість методу КПО полягає у здійсненні безпосереднього впливу на несвідоме клієнта шляхом трансформації образів, які він уявляє. Безпосередній вплив на імагінації здійснюється у відповідності з так званими режисерськими принципами, тобто певними технічними вказівками, що стосуються поведіння клієнта з символічними образами. На базовому рівні КПО використовуються два режисерських принципа: принцип годування і насичення та принцип примирення [15, с.97]. Вони полягають у тому, що психотерапевт спонукає клієнта в своїй уяві „годувати” досхоchu символічну істоту, що з'являється в процесі КПО, якщо вона поводить себе агресивно і викликає страх (виражає певні невротичні проблеми). Коли символічна істота „наїдається”, вона стає привітною і доброзичливою. Клієнт може наблизитися до неї, погладити її, тобто примиритися з символом, що є „носієм” несвідомих психічних конфліктів. За Х.Лейнером, така незвична процедура має терапевтичний ефект, оскільки, застосовуючи КПО, „ми оперуємо в сфері магічного виконання бажань, на психоаналітичній мові – в сфері первинного процесу” [15, с.99]. Проте Х.Лейнер зазначає, що зміни на рівні КПО не переносяться безпосередньо на рівень реального життя. „Частіше зовнішня

адаптація відстає або ж крок за кроком можна бачити лише невеликі часткові результати...” [15, с.153].

Важливе значення в методі КПО має виявлення психологічного змісту символіки кататимних переживань. На думку Х.Лейнера, однозначне тлумачення образів є неефективним. Символічні елементи КПО, подібно до елементів нічних сновидінь, є багатозначними. Важливим у методичному відношенні є висновок Х.Лейнера про необхідність багаторівневої рефлексії психологічного змісту КПО [15, с.45-46]. На початкових етапах базового рівня КПО психокорекційний ефект пов'язується з самим фактом уявлення образів. У подальшому самоінтерпретація змісту КПО стає все більш чіткою і диференційованою. Значною мірою цьому сприяє малювання імагінацій та обговорення цих малюнків на наступних сеансах. Більш глибока рефлексія психологічного змісту „сновидінь наяву” відбувається на середньому та найвищому рівнях КПО.

Далі за посиланням:

<https://drive.google.com/file/d/1tE-d0ahgCJvS07DAFotk6tiJIYcS68Q7/view?usp=sharing>